

Nowe obiekty kartograficzne na krajowej liście UNESCO

Mapy pamięcią świata

Polska Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata wzbogaciła się w tym roku o 15 nowych, unikatowych obiektów dokumentujących ważne wydarzenia i działalność wybitnych osobistości w dziejach naszego kraju. Wśród nich znalazły się prawdziwe kartograficzne perełki.

Program Pamięć Świata powstał z inicjatywy UNESCO w 1992 r. Jego celem jest utrwalanie znaczenia wielowiekowego

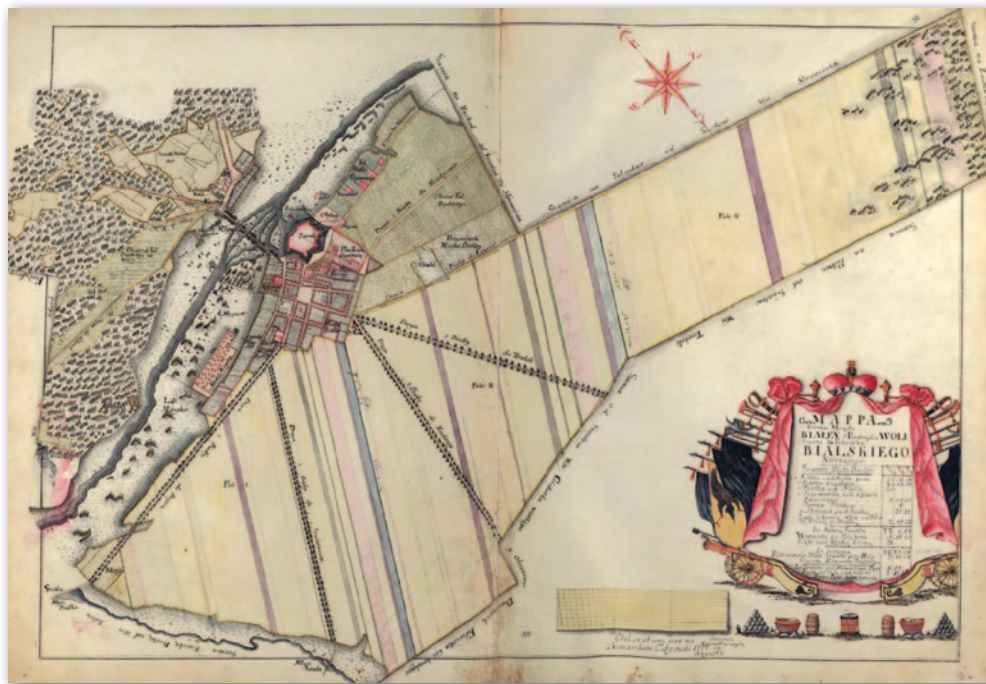
dziedzictwa dokumentacyjnego ludzkości. W ramach programu tworzone są 3 listy dziejowych pomników piśmiennictwa: światowa oraz

regionalne i krajowe. W wyniku prac Polskiego Komitetu Programu UNESCO Pamięć Świata (w skład którego wchodzi przedstawiciele naj-

wiekszych polskich bibliotek, archiwów oraz środowisk naukowych) w 2014 r. powstała Polska Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata.

Mapa Księstwa Pszczyńskiego charakteryzuje się unikatową formą prezentacji w rzucie półperspektywy. Na fot. jedna z części mapy

Miasto Biała i okolice w atlasie Mappy Hrabstwa Bialskiego

Wpisywane są na nią unikalne skarby narodowego dziedzictwa o fundamentalnym znaczeniu dla historii, kultury i tożsamości naszego kraju, przechowywane na co dzień w polskich archiwach, bibliotekach i muzeach. Obecnie na polskiej krajowej liście znajduje się 58 obiektów (m.in. wpisane w 2018 r. atlas, mapa i rękopisy Eugeniusza Romera związane z jego działalnością w procesie kształtowania granic Polski, 1916-1920). Z kolei lista światowa liczy ponad 400 obiektów, w tym 17 z Polski. Jednym z nich jest Archiwum Biura Odbudowy Stolicy zawierające „Plan inwentaryzacji zniszczeń Warszawy Biura Odbudowy Stolicy z lat 1945-1946”.

W 2021 roku polski komitet, któremu przewodniczy naczelny dyrektor Archiwów Państwowych dr Paweł Pietrzyk, po raz czwarty wyłonił wyjątkowe obiekty do wpisania na listę krajową. Znalazły się wśród nich m.in. rękopis „Ballady” Juliusza Słowackiego czy kolekcja płyt gramofonowych Polskiego Radia z września 1939 r. W gronie tym nie zabrakło również pamiątek kartograficznych. Na listę krajową wpisano bowiem:

- mapę Księstwa Pszczyńskiego (1636),
- rękopiśmienny atlas Mappy Hrabstwa Bialskiego (1781),
- dzieła Jana Heweliusza (1647-1690),
- archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca (1581-1944).

Uroczystość wręczenia certyfikatów wpisu na listę odbyła się 10 czerwca w Belwedrze, a prezydent RP Andrzej Duda napisał do uczestników m.in.: „Dokumenty i świadectwa wpisane na krajowej liście Pamięci Świata mają olbrzymią wartość dla badania historii i kultury, życia społecznego i gospodarczego, duchowego i politycznego Rzeczypospolitej na przestrzeni wielu wieków”.

Mapa Księstwa Pszczyńskiego

Data: 1636 rok

Instytucja przechowująca:
Archiwum Państwowe
w Katowicach

Wielkoformatowa wielobarwna rękopiśmienna mapa z 1636 roku została wykonana przez projektanta twierdz śląskich Andresa Hindenberga na zamówienie panującego ówczesnie w górnośląskim Wolnym Stanowym Państwie Pszczyńskim (Freie Standes-

herrschaft Pless) hrabiego Seyfrieda II von Promnitz. Miała pomóc w inwentaryzacji dóbr pszczyńskich po wojnie trzydziestoletniej (1618-1648) oraz w rozgraniczeniu terenów spornych między rodem Promnitz a miejscową szlachtą.

Pierwotnie stanowiła jedną całość o wyjątkowo dużej powierzchni – 254 cm x 292 cm, później podzielono ją na 12 części. Przedstawia teren Wolnego Stanowego Państwa Pszczyńskiego oraz otaczających je pogranicznych obszarów Górnego Śląska i Małopolski o łącznej powierzchni 1600 km². Jej walory historyczne i poznawcze podnosi forma graficzna – ozdobne kartusze z herbami panów na Pszczyńcu i szlachty pszczyńskiej.

Mapa w zakresie skali, rozmiarów i szczegółowości treści jest unikatem na skalę europejską. Pokazuje krzyżowanie się na ziemi pszczyńskiej różnych wpływów europejskich – czeskich, węgierskich i polskich, silnych zwłaszcza w czasie panowania Jagiellonów. Przechowywana w archiwum rodowym panów na Pszczyńcu, ocalała w czasie II wojny światowej. Od 1950 r. znajduje się w Archiwum Państwowym w Katowicach.

Rękopiśmienny atlas Mappy Hrabstwa Bialskiego

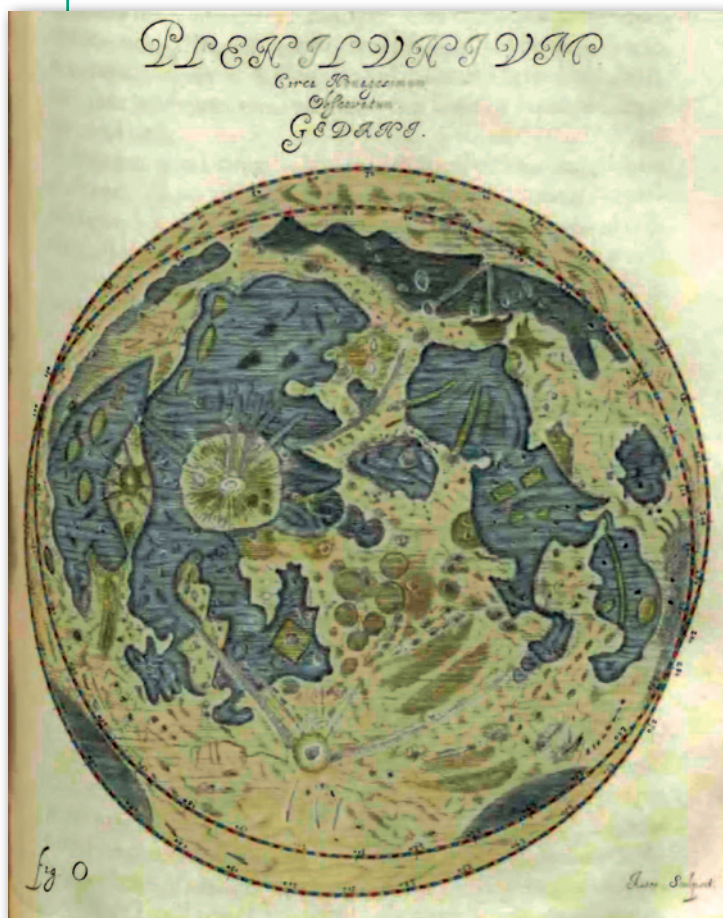
Data: 1781 rok

Instytucja przechowująca:
Towarzystwo Naukowe Płockie

„Rękopiśmienny atlas Mappy Hrabstwa Bialskiego z foliarkami y wsiami do niego należącemi Dóbr Jaśnie Oświeconego Xięcia JMC Hieronima Radziwiłła [...] z wymiaru geometrycznego sporządzonego 1781 roku [przez Leonarda Targońskiego]” – zwany potocznie Atlasem Radziwiłłowskim – stanowi bezcenne źródło kartograficzne dla rekonstrukcji XVIII-wiecznego kształtu przestrzennego południowego Podlasia. Jest uważany za najbogatszy w treść i najdoskonalszy technicznie spośród wszystkich polskich map i planów majątkowych z drugiej połowy XVIII w.

Atlas obejmuje 50 map z przedstawieniem układów urbanistycznych, kształtów wsi, zespołów pałacowo-parkowych, szlaków komunikacyjnych, rzek z groblami, mostami i młynami, lasów i pól, a nawet przydrożnych krzyży i kapliczek. Jego walory poznawcze podnoszą miniatury rysunki obiektów – pałaców, kościołów, młynów i cerkwi, ozdobione m.in. okazałymi panopliami i herbami radziwiłłowskimi. Dzieła te własnoręcznie wyrysował i pokolorował Leonard Targoński, komornik ziem łomżyńskiej i geometra królewski. Stworzył w ten sposób bezcenne źródło informacji geograficznych i historycznych o mieście Biała, tamtejszym – nieistniejącym już – zamku i zamkowym folwarku oraz rozległych przyległościach.

Atlas od czasów II wojny światowej znajduje się w zbiorach Towarzystwa Naukowego Płockiego. Niemcy przywieźli wówczas do Płocka zrabowane zbiory Radziwiłłów i zdeponowali je w siedzibie TNP. W 1947 r. zgodnie z wolą przedstawicielki rodu – Marii Radziwiłłowej rękopiśmienny Atlas pozostał w Płocku, gdzie nadal przechowywany

„Selenographia” Jana Heweliusza: mapa Księżyca

jest w zbiorach specjalnych Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Dzieła Jana Heweliusza

Data: lata 1647-1690

Institucja przechowująca:
Polska Akademia Nauk
Biblioteka Gdańska

Wyjątkowa kolekcja obejmuje pięć drukowanych traktatów astronomicznych autorstwa Heweliusza. W jej skład wchodzi unikatowe na światową skalę egzemplarze dzieł: „Selenographia” i „Cometographia” (obydwa z odrębną dedykacją astronoma dla Biblioteki Rady Miasta Gdańska, której spadkobierczynią jest PAN Biblioteka Gdańska) oraz „Selenographia”, „Machinae coelestis pars prior” i „Machinae coelestis pars posterior” (z ilustracjami ręcznie kolorowanymi przez samego astronoma).

Jan Heweliusz (1611-1687) był jednym z najwybitniej-

Archiwum Ordynacji Zamojskiej: plan gruntów dworskich folwarku Czernięcina

szych naukowców XVII wieku. Został pierwszym w historii zagranicznym członkiem brytyjskiej akademii nauk Royal Society. Pasjonowała go przede wszystkim astronomia, ale na potrzeby obserwacji konstruował również instrumenty badawcze i zegary, szlifował szkła do teleskopów, wynalazł śrubę mikrometryczną. Własnoręcznie wykonywał rysunki zaobserwowanych przez siebie ciał niebieskich, a później w postaci rycin umieszczał w swoich dziełach, które wydawał we własnej drukarni. Publikowanie rozpoczął od wydania map Księżyca.

Zbiór prac Heweliusza stanowi wyjątkowe świadectwo mecenatu królewskiego – finansowego wsparcia oraz przyjaźni z królem Jana III Sobieskim, częstym gościem w obserwatorium Heweliusza w latach 1677-1678. Potwierdzeniem bliskich relacji z władcą było zatytułowanie przez astronoma atlasu nieba „Firmamentum Sobiescianum” (Firmament Sobie-

skiego). Kolekcja dowodzi też silnych związków Gdańska z Rzeczpospolitą. Sam Heweliusz zwykł mówić o sobie, że jest obywatelem polskiego świata – „civis Orbis Poloniae”.

Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca

Data: lata 1581-1944

Institucja przechowująca:
Archiwum Państwowe
w Lublinie

Ordynacja Zamojska to kompleks dóbr ziemskich założony przez kanclerza wielkiego koronnego Jana Zamojskiego (1542-1605). Jej istnienie zatwierdziła konstytucja sejmowa uchwalona w 1589 r. Ordynacja obejmowała w szczytowym okresie funkcjonowania 371 tys. ha, w tym 8 miast (Zamość, Goraj, Janów, Kraśnik, Krzeszów, Szczepieszyn, Tarnogród, Tomaszów) i 157 innych miejscowości. Przetrwała okres zaborów i została zlikwidowana dopiero dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 września 1944 r. o reformie rolnej, przez co jej majątek został rozparcelowany. W ciągu czterech wieków istnienia Ordynacją Zamojską władało 16 ordynatów.

Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca to oryginalne, zachowane niemal kompletnie prywatne archiwum gospodarcze powstałe w ciągu prawie 400 lat. W jego skład wchodzi różnorodny materiał, poczynając od dokumentów o charakterze majątkowym, a kończąc na mapach kluczowych folwarków, projektach architektonicznych obiektów gospodarczych i mieszkalnych w Ordynacji oraz fotografiach rodzinnych i okolicznościowych.

Jest materialnym dowodem na istnienie Ordynacji jako swoistego magnackiego państwa w granicach I Rzeczypospolitej. Archiwum Państwowe w Lublinie przechowuje akta Ordynacji od 1946 r., tj. od jej nacjonalizacji.

Opracowanie Redakcji na podstawie materiałów Polskiego Komitetu Programu UNESCO

